

Het leeuwendeel van de uitgave, bijna 250 pagina's, is gewijd aan een systematische behandeling van het zeer uiteenlopende bronnenmateriaal. Daarbij wordt telkens kort ingegaan op de context, worden de voornaamste vindplaatsen aangegeven en eventuele publicaties of verder leidende literatuur opgegeven. Specifieke aandacht krijgt het statistisch materiaal, met name de diverse tellingen die, meestal door de centrale overheid, vanaf het einde van de achttiende eeuw, werden opgezet. Bracke waarschuwt de beginnende onderzoeker bij voorbaat. Zij zet, terecht, vraagtekens bij de betrouwbaarheid van de nijverheidsenquêtes en de latere industrietellingen. Het is zeker niet zo dat alleen de eerste enquêtes, gehouden tijdens de Franse Tijd, onvoldoende of niet representatief waren. Ook later, bijvoorbeeld in 1866 en ook nog in 1930, was de kwaliteit dermate ondermaats dat ze door de opdrachtgever, de Belgische overheid, als mislukt werden beschouwd en niet (integraal) werden gepubliceerd. Sommige bronnen als de patentbelasting en het toezicht op het stoomwezen hebben zowel Belgische als Nederlandse wortels. Het is jammer dat blijkbaar de *Broncommentaren* hierop uitgegeven door de Stichting Archief Publicaties niet in Gent bekend zijn. Uiteenlopende zaken als nijverheidstentoonstellingen en -wedstrijden, pers en publiciteit behoren mede tot de behandelde bronnen, evenals bijvoorbeeld reisverhalen. Ook beeldende bronnen passeren de revue. Bracke maakt, wellicht ten overvloede, nog eens duidelijk dat ook (of met name?) beeldmateriaal, zoals elke andere bron als bijvoorbeeld schriftelijk materiaal, met de nodige argwaan en voorzichtigheid moet worden bekeken. Met name de relatie tussen de maker, het afgebeelde en de opdrachtgever is interessant en belangrijk om te weten. Bij haar kritiek geeft ze wellicht een wat al te simpele voorstelling van zaken. Zo is het, mijns inziens, niet direct de bedoeling van de makers van lithografieën geweest om de industrie te verheerlijken maar hadden deze een dienende functie om een ideaal beeld te presenteren, een fraaie façade. Het is jammer te moeten constateren dat er in België evenmin als (nog?) in Nederland een centrale instelling is op fotogebied. Gelukkig heeft Nederland wél een landelijke instelling voor bewegend beeld. De versnippering van materiaal én kennis leidt er, naar mijn idee, mede toe dat het bewegend en vast beeld nog te weinig als echte bron worden beschouwd en behandeld. Tot slot krijgen ook de mondelinge bronnen en — niet te vergeten — de stomme relictten de nodige aandacht. Een overzicht van vindplaatsen met de belangrijkste gegevens en een zeer beknopte opgave van het meest relevante aanwezige materiaal besluit de bundel. Daarbij zijn ook musea en lokale en thematische verenigingen inbegrepen. Kortom, een sober uitgevoerde maar verder goed verzorgde uitgave, waarin ik alleen nog een overzichtskaart van de provincie miste. Dit handig overzicht verdient navolging. Provinciebesturen: wat let U?!

W. H. P. M. van Hooff

A. M. A. J. Driessen, G. P. van de Ven, H. J. Wasser, *Gij beken eeuwig vloeiend. Water in de streek van Rijn en IJssel* (Utrecht: Matrijs, 2000, 288 blz., €27,20, ISBN 90 5345 12 6).

In de wereld van de waterschappen zijn samenvoegingen aan de orde van de dag. De wortels van dat proces zijn terug te voeren tot de watersnoodramp van 1953 en de daarop gevolgde Deltawet 1953. De veiligheidseisen die door die wet aan de waterkeringen werden gesteld, gingen de financiële draagkracht van de toenmalige waterschappen verre te boven. De problemen groeiden de waterschapswereld helemaal boven het hoofd toen het openbare bestuur vanwege de toenemende zorg voor het milieu in de jaren 1960 veel striktere regels stelde aan het waterkwaliteitsbeheer. Daarmee was de legitimiteit van het traditionele waterschap in de Nederlandse verhoudingen definitief ondergraven. Alleen door schaalvergroting, een sterke uitbreiding van

de kring van omslagplichtigen en ingrijpende bestuurlijke reorganisaties waren de waterschappen in staat om te voldoen aan de eigentijdse eisen. Het aantal waterschappen is daardoor in de tweede helft van de twintigste eeuw afgenomen van 2500 in 1950 via 800 in 1974 en 118 in 1993 naar 57 in het jaar 2000. Maar daarmee is er nog geen einde gekomen aan dat proces.

Ook aan de Gelderse Achterhoek is het proces van schaalvergroting niet voorbij gegaan. Begin 1997 werden de taken van zes waterschappen overgenomen door het nieuwe Waterschap Rijn en IJssel. De opheffing was voor de oude waterschappen aanleiding om gelden vrij te maken voor een beschrijving van de waterstaatkundige geschiedenis van het grondgebied van het nieuwe waterschap. Gedegen voorstudies ontbraken. Het vervaardigen van het onderhavige boek heeft daardoor vier mensjaren gekost, maar al die inspanningen hebben uiteindelijk geleid tot een goed geschreven boek met veel illustraties. Het zeer verzorgde kaartmateriaal maakt een wezenlijk onderdeel uit van dit boek en vormt in bijna elk hoofdstuk een onmisbare ondersteuning van de geschreven tekst.

Het grondgebied van het waterschap Rijn en IJssel wordt gekenmerkt door opvallende hoogteverschillen. Deze hoogteverschillen hebben enerzijds een duidelijk stempel gedrukt op de bewoningsgeschiedenis van deze streek, maar vormden anderzijds een ernstige handicap voor een effectieve beheersing van de waterhuishouding. Terecht begint dit boek dan ook met een beschrijving van de geologische ontstaansgeschiedenis en enkele aspecten van de bewoningsgeschiedenis van het gebied. Een directe verbinding met de latere waterstaatkundige problematiek van het gebied wordt echter niet gelegd. De titel van het tweede hoofdstuk ('De waterschappen binnen het staatsbestel') is enigszins misleidend. In dat hoofdstuk wordt namelijk niet alleen ingegaan op de Nederlandse wet- en regelgeving inzake waterschappen en rivieren, maar ook op de bijdrage die het Rijk anderszins geleverd heeft aan de verbetering van de waterhuishouding van het gebied, namelijk door middel van ruilverkavelingen en met name door de werkverschaffing. De passage over de rol van de werkverschaffing berust op origineel bronnenmateriaal en heeft meer dan regionale betekenis.

Niet verrassend maar wel verdienstelijk is het hoofdstuk over de rivierpolders vóór 1800. De problematiek van de grote rivieren en de pogingen om de waterstaat van het Rivierengebied te verbeteren, worden in dat hoofdstuk trefzeker en samenvattend beschreven. Hetzelfde geldt voor de organisatie van de regionale waterstaatszorg. Het volgende hoofdstuk behandelt de geschiedenis van de rivierpolders ná 1800. Eerst werd er uitgebreid gediscussieerd over en geëxperimenteerd met de aanleg van overlaten in de rivierdijken, en naderhand ging er veel tijd en energie zitten in het dichten van die overlaten. Veelal aan de hand van origineel bronnenmateriaal staan de auteurs uitgebreid stil bij de verschillende plannen en werkzaamheden. Daarnaast worden in dit hoofdstuk de veranderingen in de bestuurlijke organisatie en in het onderhoud van dijken en watergangen besproken.

In de zandstreken heeft de wateroverlast vanouds een heel ander karakter dan in het stroomgebied van de grote rivieren: eerder hinderlijk dan bedreigend. Regelmatig stonden de lagere zandgronden langdurig onder water en veranderden de hogere delen van het landschap in bewoonde eilanden. Voor een deel was deze periodieke wateroverlast een gevolg van de natuurlijke gesteldheid van het gebied: een gering verval en een vaak gebrekkige lozing door hoge waterstanden op de rivieren. De mens heeft echter nadrukkelijk bijgedragen aan het verslechteren van de waterhuishouding. Door het graven en recht trekken van allerlei waterlopen heeft de mens de afloop van het water steeds verder versneld en daarmee de frequentie en de duur van de wateroverlast vergroot. Eerst werden er waterlopen gegraven voor de bouw van watermolens en de verbetering van de scheepvaartverbindingen en in de negentiende eeuw gebeurde dat voor de ontginning van de 'woeste' gronden.

Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw is men in het gebied van Rijn en IJssel

overgegaan tot het oprichten van de eerste waterschappen. De voor de zandgebieden zo kenmerkende verschillen in hoogteligging maakten het ook hier erg lastig om te komen tot een aanvaardbare omslag van de waterschapslasten. Het adagium: belang, betaling, zegenschap werkt in de zandstreken heel anders uit dan in de klei- en veengebieden! De vrees voor hoge lasten en de tegengestelde belangen van grondeigenaren, schippers en molenaars leverden menig waterschap in dit gebied moeilijke beginjaren op. Uitvoerig wordt beschreven welke verbeteringswerken naderhand zijn uitgevoerd om de periodieke wateroverlast in dit gebied beter te kunnen beheersen.

De laatste drie hoofdstukken van het boek behandelen de verschillende reorganisaties van het Oostgelderse waterschapsbestel na 1960, de strijd tegen het water in de periode 1955-1995 en de verbreding van de taakstelling van de waterschappen in dit gebied vanaf 1970. Ook de tekst van deze hoofdstukken is voor een belangrijk deel gebaseerd op primaire bronnen. De verschillende thema's worden goed beschreven, maar zijn vooral van regionaal belang. Het boek als geheel mag gelden als een aanwinst voor de waterstaatsliteratuur: een gedegen en goed onderbouwde studie van de waterstaatkundige verhoudingen in een tot nu toe matig tot slecht gekend gebied. Verschillende van de behandelde thema's zijn onmiskenbaar van boven-regionaal belang.

G. J. Borger

MIDDELEEUWEN

G. Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie in Vlaanderen in de tiende eeuw. Het Liber Traditionum Antiquus van de Gentse Sint-Pietersabdij* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren CLXIV; Brussel: Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Paleis der academiën, 1998, 284 blz., ISBN 90 6569 679 2).

De hier voorliggende studie is de uitgave van de doctoraatsverhandeling van de auteur uit 1993 aan de Universiteit van Gent. Het boek bevat een uitputtende behandeling van slechts één bron, namelijk het uit het midden van de tiende eeuw daterende deel van het zogenaamde *Liber Traditionum* van de Gentse Sint-Pietersabdij, door de auteur van het epitheton *Antiquus* voorzien ter onderscheiding van het latere deel uit de elfde eeuw (in het boek en ook hier verder *LTA*). Het *LTA* is in de historiografie niet onbesproken gebleven, en dat is ook goed voorstelbaar gezien de grote rijkdom aan historische, naamkundige en taalkundige gegevens uit een periode die geen overdaad aan bronnenmateriaal oplevert. Maar ondanks alle detailstudies ontbrak een totaalbeeld van dit belangwekkende geschrift, en in die leemte heeft Declercq thans op voortreffelijke wijze voorzien.

Na de behandeling van het handschrift zelf beschrijft de auteur in het tweede hoofdstuk de structuur van het *LTA*. De op zich weinig heldere indeling van het handschrift brengt Declercq ertoe op inhoudelijke gronden een driedeling te maken. Het eerste deel vormt de verhalende inleiding, de zogenaamde *Ratiofundationis*. Eerdere onderzoekers waren de mening toegedaan dat het elfde-eeuwse afschrift in het *Liber Traditionum* van de abdij een betrouwbare kopie gaf van het *LTA* dat deels verloren was gegaan. Declercq maakt duidelijk dat dit op een aantal essentiële punten niet het geval is.